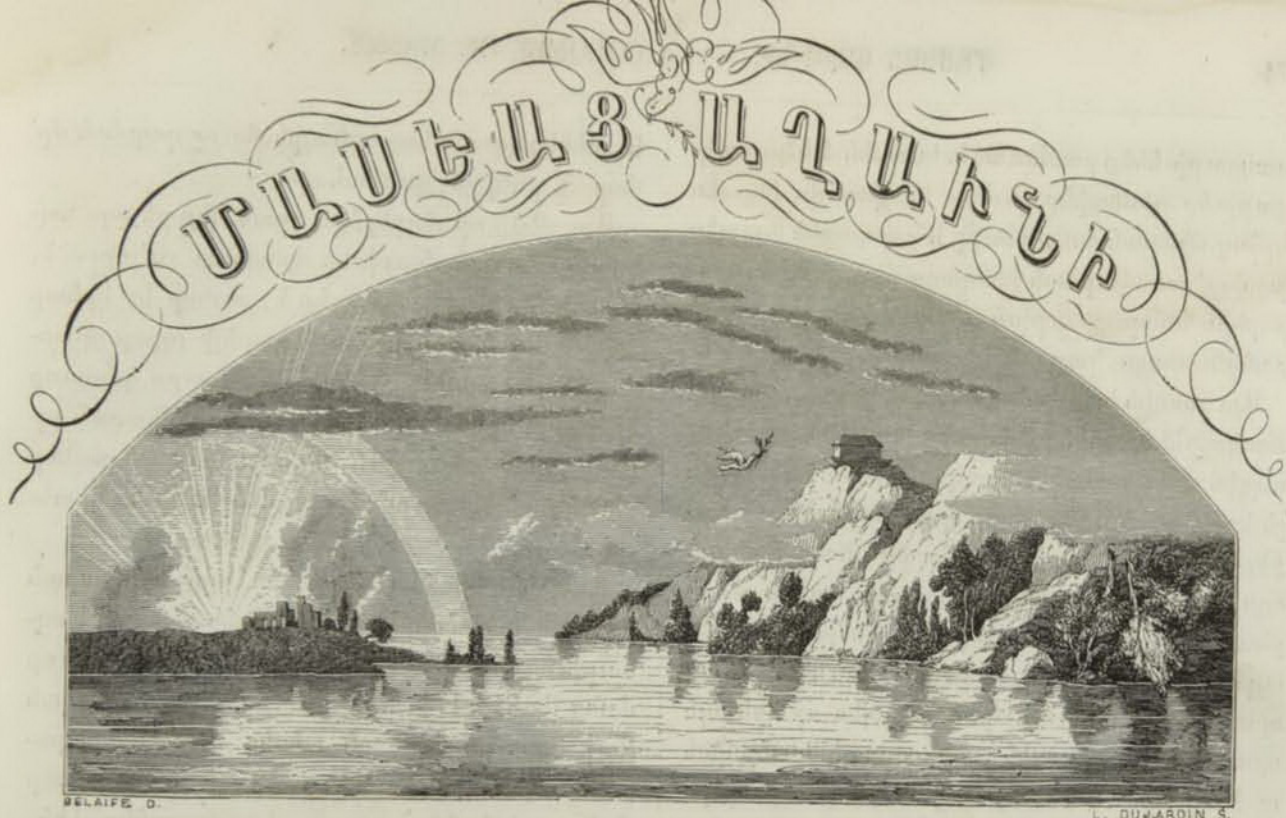

ԱԻԵՏԱԲԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

Ա. ԿԵՆՑԱՂՕԳՈՒՏ ԲԱՆՔ.

ՄԵՐ ԱԶԳԻՆ ԱՆՄԻԱԲԱՆ ԸՆԼԱՒՈՒՆ ԿԱՄ ԸՍՈՒԵԼՈՒՆ ԲՈՒՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ:

Ամբողջ ազգի մը որ եւ իցէ գովելի կամ պարտելի բնատրութիւն սեպականելով, ընդհանրապէս այն ազգէն եղողները հարկաւ այս բնատրութիւնն ալ ունին ըսելը սովորական բան մըն է շատ տեղ. բայց խիստ շատ անգամ այս տեսակ դատողութիւնը ծուռ ու սխալական է, քեպէտ եւ ըստոր նոյն ազգէն ալ ըլլայ: Այն դատմունքն ընդունելուն բռնած ճամբան՝ մասնաւորէն ընդհանուրը ձեռնարկել կըսուի, որ ուղիղ տրամաբանութեան կանոններուն դէմ կ'ելլէ. եւ ծուրիւնը ցուցնելու դիւրին հնարքներէն մէկն ալ է նոյն ձեռնարկութիւնը կերպով մը շրջել, եւ հարցընել դիմացիին. երբ քու ազգդ այդ պակասութեան տէրն է, ուրեմն դուն ալ որ այդ ազգին անձանցը մէկն ես՝ նոյն պակասութիւնն ունիս: Կրտսեանս որ մէկէն ի մէկ ինքզինքը դուրս կ'ընանէ: Ուրիշի մը հարցուր, անիկայ ալ մէկդի կ'ըրաշուի: Վերջապէս նոյն ազգէն եղողներուն ամէն մէկուն զատ զատ հարցուր, շատ հաւանական է որ ամենէն ալ նոյն

պատասխանն ընդունիս. այս ինքն քե Քան լիցի, ես ալ այն ազգէն եմ, բայց այդ պակասութիւնը չունիմ:

Մեզի կերեւալ քե մեր Հայոց ազգին վրայ շատ ժամանակէ ի վեր տեսնուած անմիաբանութիւնն ալ այսպիսի յատկութիւններէն մէկն է. այնպէս որ Հայերը անմիաբան են ըսելը առակ դարձեր է, եւ սակայն Հայ մը չկայ որ ես անմիաբան եմ ըսէ: — Ինչո՞ւ համար մենք ալ չ'ենտեցրնենք քե ուրեմն անմիաբանութիւնը Հայոց ազգին բնատրեալ յատկութիւն մը չէ: — Ոչ ոչ, կ'ըսէ մէկէն դիմացիները որ Հայոց հին եւ նոր պատմութիւններն աչքէ անցրնենք, եւ մինչեւ մեր ժամանակին ցաւալի դիպումները աչքերնուս առջեւ բերենք, շատ դժուար է որ միաբանական հոգւոյն մեջերնիս պակաս ըլլալը չ'տեսնենք: Եւ յիշաւի. տան մը մէջ անդադար կոխ որ պատահի, ո՞վ կ'ընայ ըսել քե այն տան բնակիչները խաղաղասէր անձինք են. նմանապէս ժողովուրդ մը որ զանազան կու-

սակցութիւններ բաժնուած է, եւ ամեն մէկ կուսակցութիւնը դիմացինը ջնջելու կաշխատի, ինչպէս կրնայ միաբանասէր ըսուիլ: Ո՞չ ապաքէն այդպէս խօսիլը՝ խոտովութեան խաղաղութիւն ըսել է, փոքորկին հանդարտութիւն, խաւարին լոյս, դառն բանին քաղցր, չար բանին բարի...:

Այս ըսողին խօսքը ծուռ հանած չենք ըլլար՝ երբ հասկըցընենք իրեն քէ մեր միտքը այն չէ որ Հայոց ազգին մէջ շատ եւ շատ անգամ անմիաբանութիւն չէ եղած ըսենք. քան լիցի. պատմութիւնն ու դէպքերը ստել չենք կրնար: Մեր մի միայն ըսելիքն այս է քէ անմիաբանութիւնը մեր ազգին բնութեանը մէջ չէ, բնաւորեալ մէկ յատկութիւնը չէ, այլ պատահական մէկ պակասութիւնն է՝ այլ եւ այլ պատճառներէ առաջ եկած. այնպէս որ երբ այն պատճառները չըլլային, մեր ազգը միաբանական ու խաղաղասէր հոգւոյ կողմանէ ալ աշխարհիս եզական ազգերէն մէկը կըլլար:

Ասոր համար, մեր ազգին պատմիչները, որ շատ անգամ անմիաբանութիւնը միայն պատճառ սեպեր են Հայոց անցեալ եւ ներկայ դժբաղդութիւններուն, եւ անկեց անդին չեն ուզած տեսնել, ոչ սակաւ սխալած կերեւեալ մեզի: Իրենց դիտաւորութիւնը բարի եղած է անտարակոյս, այս ինքն անմիաբանութենէն զգուցեցընել մեր ազգը, ետքէն եկողներուն ալ խրատ մը բողոյ որ անկեց զգուշանան, եւ միաբանասէր ու խաղաղասէր ըլլան: Բայց վախճմ քէ անմիաբանութեան բուն պատճառները հասկընալու եւ հասկըցընելու ջանք չընելով՝ քիչ շատ նման գտնուած են այն անփորձ դաստիարակաց որ իրենց աշակերտին ծանր ծանր ածականներ կըսեպհականեն, եւ այնչափ կըկրկենն որ տղան ալ միտքը կըղնէ քէ իր բնաւորութիւնն է այն, ուստի ի լաւ փոխուելէն կըյուսահատի, եւ մինչեւ պարծնալով ալ կըհամարձակի ըսել քէ ես ծոյլ եմ, ես խեղ եմ, ես կուպիտ եմ, ես բմրած եմ... Վայրապար չեն ըսած մեր ծերունի նախահարք քէ «Քառասուն օր երբ տղուն խենք ըսեա, խենքութեան ոսկորը կաճի»: »

Ո՞րչափ Հայկազունք տնտնուած են որ մէջերին տարաձայնութիւն կամ կարծեաց տարբերութիւն պատահելուն պէս՝ կըսեն. Հայ ենք, աղբար, հայ ենք, անմիաբան ենք, իրարու խօսք չենք հասկընար: — Պատճառ: — Այնպէս ստեղծուած ենք. բնութիւնն իսկ. ասանկ եկեր ենք՝ ասանկ կերբանք: Եւ չեն մտածեր քէ այսպիսի յուսահատական եւ լքուցիչ խօսքով այն հիւանդներուն կընմանին որ ոչ հիւանդութեան պատճառը հասկընալ

եւ անկեց զգուշանալ կընային, եւ ոչ դարման մը՝ ճար մը ընել բժշկութեան:

Արդ մենք որ մտքերնիս դրած ենք քէ այս ազգային անմիաբանութիւնը պատճառ չէ՝ գործ է, բնութիւն չէ՝ պատահմունք է, ուստի եւ կընար ազգին մէջէն վերցուիլ՝ երբ կարելի ըլլար պատճառները վերցընել, — կըսենք քէ չորս գլխաւոր պատճառ կըտեսնենք մեր ազգին անմիաբան ըլլալուն կամ երեւնալուն, յորոց ոմանք հին ատենը միայն կան եղեր, ոմանք ալ մինչեւ հիմա կըտեսնեն:

Առաջին պատճառ հին ատենի Հայոց անմիաբան ըլլալուն կըհամարինք Հայաստանի բնական կազմութիւնը: Որովհետեւ այն երկրին մեծ եւ գլխաւոր մասը լեռնոտ է, եւ իրաւամբ ըսուեր է՝ Ասիական Զուիցերի, բնակիչներն անոնց մէջ պատասպարուած, լեռներուն վրայ ալ բերդեր շինած՝ մանր մանր գրերէ ինքնագլուխ ժողովուրդներ էին, իրարմէ բաժնուած զատուած, ու մէկմէկու կերպով մը անձանօր: Եւ քեպէտ իրենց բազաւորին տուրք եւ զօրք կուտային՝ ամեն մէկը իր մեծութեանը համեմատ, բայց ամեն գաւառ իր սեպհական նախարարին ձեռքն էր, եւ նախարար նախարարի դէմ կոխ բանալու ուրիշ առիթ ալ չունենար նէ՝ մէկուն մեծնալը եւ հարստութիւնը հարկաւ փուշ կըլլար մէկալին աչքին: Ուստի շատ անգամ դրսի բշխամեաց դէմ ոչ միայն իրարու չէին օգներ նախարարները, այլեւ ոչ բազաւորին. բող կուտային որ բազաւորը իրեն աւելի մօտ բռնած նախարարներուն օգնութեամբը զո՞ն ըլլայ, եւ իրենք միայն իրենց երկիրը պաշտպանեն: Ասով ուժերնին բաժնուելով՝ կըտկարանային, եւ որչափ ալ քաջ ու սրբտոտ ըլլային գաւազատ՝ բշխամեաց ետեւէ ետեւ եկող բազմութեանը չէին կրնար դիմանալ: Այսպիսի երկրի մը կառավարութիւնը երբ միապետական չըլլար այն ատենները, հապաղաշնակից հասարակապետական, ինչպէս հիմա Զուիցերին, եւ կամ տեսակ մը միապետութիւն սահմանադրական, ինչպէս Գերմանիոյ մեծ մասը, տարակոյս չկայ որ անմիաբանութեան առիթները կըպակսէին. եւ երբ ատեն ատեն կոխ մըն ալ բացուէր, օրինաւոր դատաստանով զաւառական խորհրդարանին կամ նաեւ ազգային խորհրդարանին մէջ կորոշուէր, հաշտութիւն կըլլար:

Երկրորդ պատճառ անմիաբանութեան ազգիս Հայոց կը համարինք՝ հին ատենէն ի վեր երկու երեք տեւութեանց ձեռքի տակ բաժնուած ըլլալը: Եւ յիշաւ: Երբոր ազգի մը քաղաքական միութեան կեդրոնը մէկ չէ, հարկաւ իր շահն ու պատիւն

այ գանազաննայ կըլլայ. եւ այս գանազանութիւնը պատճառ կըլլայ նախանձու, իրարու ծուռ նայելու, իրար ատելու, եւ մինչեւ մէկգմէկայ մատնելու այն տէրութեան՝ որուն իշխանութեանը տակն են իրենք: Այսպէս անա Հայաստանի գեղեցիկ ժամանակներն ալ ինչքն կրեցին մեր բազաւորները, նախարարները, հայրապետները, ազգին ու երկրին երկու մաս բաժնուած ըլլալուն համար, այս ինքն կէս մը Պարսից եւ կէս մը Յունաց իշխանութեանը տակ: Եւ պիտի չկարծենք թէ այն տառապանաց եւ տարաձայնութեանց պատճառ՝ միայն տիրապետող ազգերն էին, հապա երկու կողմին մէջ ալ գտնուող նախարարները՝ իրենց ժողովուրդներովը հանդերձ, որ իրարմէ աւելի հանգիստ ըլլալ ու պատուաւոր կուգէին երեւնալ: — Այս անմիաբանութեան պատճառին բոլորովին վերցուիլը ազգին ձեռքը չէր, բայց պակասիլը միշտ ազգին ձեռքն էր եւ է. վասն զի նիւթական միաբանութիւնը կարելի չըլլալուն համար՝ պիտի չկարծուի թէ բարոյական միաբանութիւնն ալ անկարելի է, կամ թէ հարկ է որ համագգի եղբարք իրարմէ հեռու կենալուն պատճառաւ բշխամանն ու վնաս հասցընեն իրարու: Անա Լեհացիք ալ երեք այլ եւ այլ տէրութեանց մէջ բաժնուած են, Ռուսիոյ, Բրուսիոյ եւ Աւստրիոյ, եւ սակայն իրարու ծուռ նայիլ, իրարու վնասը ուզել չունին: Անոնց վիճակն որ ունեցեր ենք՝ աղէկութեանցն ալ ինչո՞ւ չնետնինք:

Երրորդ եւ չորրորդ պատճառները շատ յայտնի են, եւ երկայն խօսքի կարօտ չըլլալով՝ յիշատակութեամբ միայն կրնան պարզ հասկըցուիլ. այս ինքն մէյմը՝ կրօնական տարաձայնութիւն կամ դաւանանքի տարբերութիւնները, եւ երկրորդ՝ ազգային ցրումն ու խեղճութիւնները: Մեր ազգին մէջ ալ, ինչպէս նաեւ ուրիշ արեւելեան ազգաց մէջ, կրօնական սկզբունքը շատ զօրաւոր բան է. այն միայն է մերոնց փիլիսոփայութիւնը, գիտութիւնը, քաղաքականութիւնը, հոգին, կենդանութիւնը, եւ անոր դաջողը՝ կարծես թէ կեանքը վերցընել ուզողի պէս կերեւնայ իրեն: Եւ որովհետեւ ի սկզբանէ հետեւ ազգին մէկ մասը ատենով Յունաց եւ Ասորոց, ետքերը նաեւ Լատինացոց յարում ունեցեր է՝ արարողութեանց, հաւատոյ վարդապետութեանց եւ եկեղեցական իրաւասութեան կողմանէ, տարաձայնութիւն, անմիաբանութիւն, կոխ, հալածանք եւ ամեն տեսակ բշխամութիւն անպակաս եղեր են ազգերնուս մէջէն: — Այս պատճառը որչափ որ ուրիշներէն շատ աւելի մեծ է, այնչափ ալ վերնալը ամենադժուար է.

վասն զի տարաձայն եղողներէն ամենուն կողմանէ ալ կարգէ դուրս ազգասիրութիւն, եւ մանաւանդ ճշմարիտ քրիստոնէական հոգի, անշահասէր վեհանձնութիւն, գիտութիւն, իմաստուն եւ վսեմ խոնարհութիւն, եւ հեզահոգի խաղաղասիրութիւն հարկաւոր է, որպէս զի իրարու խօսք հասկընան ու միաբանին:

Իսկ վերջին պատճառն որ ազգին խեղճութիւններն ու աշխարհիս ամեն կողմը ցրուած ըլլալն է ըսինք, ինչ կերպով անմիաբան ըրեր է զմեզ: — Մեր երանելի քերթողահայր Խորենացին իր սրտառուջ ողբին մէջ շատ լաւ կըրացատրէ այս անհրաժեշտ հետեւանքը: Հովուապետն ու հովիւը կորսընցուցած ոգիսարներու նմանցուցեր է մեր ազգը. եւ այն պատճառաւ ազգերնուս գլխուն գայիքները մէկիկ մէկիկ յիշեր է, ամեն մէկ ողբալի ածականներէն ետեւ արտասուաց վտակներ իջեցընելով անշուշտ: Մեծ կրակէ մը կամ սաստիկ գետնաշարժէ, կամ սոսկալի ժանտախտէ փախչող փախչողի որ կըլլան մարդիկ, ինչ դժուար բան է զանոնք համոզելն որ անձնական օգուտը կամ վնասը մոռնան մէկդի դնեն, ու հասարակաց բարին միայն մտածեն: Այսպէս եղած է նաեւ մեր ազգին. հարիւրաւոր ու հազարաւոր գերդաստաններ հօրենական տներին տեղերին բոլորցած կամայ եւ ակամայ, աջուրին արտսուսքով եւ սրտերին դառնութեամբ լեցուն, ելեր գնացեր են խումբ խումբ դէպ ի աշխարհիս ամեն կողմերը. որը Ասպահան, Խորասան եւ Հնդկաստան. որը Վրաստան, Խրիմ եւ Ամուրիսան. որը Իտալիա, Լեհաստան եւ Ուլան-Պուդուտան, որն ալ մինչեւ Ռովիանիա, Եգիպտոս եւ Ամերիկա. ամեն մարդ իր գլխուն ճարը միայն տեսնել ուզեր է, ամեն մարդ իր ընտանիքը միայն հոգալու նայեր է. ուր մնաց հասարակաց բարին մտածել. ով կրնայ այնուհետեւ միաբանական հոգին անոնցմէ պահանջել. եւ ինչ զարմանք՝ թէ որ այլեւայլ անձանց եւ ընտանեաց առանձնական շահները իրարու դէմ եղած ատեն՝ կոխ եւ խռովութիւն անպակաս ըլլայ մէջերին:

Անա ասոնք են՝ ըստ մեր կարծեանց՝ մեր ազգին անմիաբան ըլլալուն կամ ըսուելուն բուն պատճառները, եւ ոչ թէ մերոնց ստեղծուածն ու ծնունդն այնպէս է: Թող չըլլային եւ չըլլան այս պատճառները. մէկէն ի մէկ աներեւոյթ կըլլան նախանձն ու ատելութիւնը, կոխն ու երկպառակութիւնները. մէկէն ի մէկ սիրելի եւ պատուական կըլլայ ամենուն ալ Հայութեան անունը, եւ Հայ ըսելն ու խաղաղասէր, միաբանասէր, հանդարտարարոյ,

խոնհեմ եւ արդար մարդ ըսելը նոյն կըլլայ: Դաւաճանութիւն, խարդախութիւն, ռիսակալութիւն, նախանձ, կոռւասիրութիւն, եւ ասոնց նման աշխարհակործան պակասութիւնները բնական ջննմեր ազգին. եւ երբ մասնաւոր անձանց վրայ տեսնուած են ասոնք հին եւ նոր ժամանակներ, իրաւունք չէ ըսելը քէ ուրեմն բոլոր ազգն ալ այս պակասութեանց տէր է. ընդ հակառակն՝ այս պակասութեանց եւ ասոնց հետ անմիաբանութեան ոգւոյն մեր ազգին ամեն ժամանակ ատելի ըլլալն ալ յայտնի ապացոյց է որ բնական ջնն իրեն: Ոչ, ոչ մեր ազգին վրայ նայելով եւ ոչ մերոնց բնաւորութիւնը դիտելով հնարքեր են բանաստեղծներն այն աստուածունի անմիաբանութեան ըսուած մտացածին հրեշքը, որ շատուկ մըն է կըսեն՝ աջուր-

ները խոծոռ ու ներս մտած, երեսը ժանտ ու դեղնած, շրթուքը ձիգ ու կապուտկած, բերանը արիւնոտ, ակռաները ժանգոտ, շունչը մահահոտ, գլուխը օձեր պլլուած, մէկ ձեռքը ջանքոնած՝ ամեն տեղ կրակ ձգելու, եւ մէկալը իժ ու քարք՝ զամենքը բունաւորելու: Այլ մեր ազգին բարուցը եւ վարուց մի միայն նշան պետք է ճանչցուի — երբ գործէն զատ նշան մը հարկաւոր է — այն գեղեցիկ ծիրանի գօտին, այն հրաշալի աղեղն աստուածային որ Այրարատեան սերնդոց վրայ սիրոյ եւ խաղաղութեան միայն նետեր բօթափէ, եւ այն աղու աղաւնին որ ձիբենույն ճիւղը՝ հաշտութեան նշանակ՝ տանի տայ դարձեալ նոր ուրախութեամբ այնզարդ Ոգւոյն Հայաստանի:

Բ. ՏԵՍԱՐԱՆՔ ԵՒ ԻՌՈՊԱՅ.

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱԿԱՆ ՀԱՆԳԻՍ ԱՐՈՒՆԵՍԻՅ Ի ՓԱՐԻՋ.

Մինչդեռ արեւելեան աշխարհին գեղեցիկ կողմերը սարսափելի տեսարան մը բացուած, եւ մարդածախ պատերազմով բխրաւոր կտրիճներ մէկգմէկ կըջարդեն, — ինչ զարմանալի հակադրութիւն, — ասդիս Եւրոպայի քաղաքականութեան կեդրոնին մէջ, այս ինքն ի Փարիզ, ազգք եւ ազինք խաղաղական ասպարէզ մը կըղիմեն աշխարհիս ամեն կողմեն՝ որպէս զի տեսնեն քէ ո՞վ պիտի վաստակի այն մրցանակներն որ սահմանեալ են արուեստից եւ գիտութեանց մէջ կարգէ դուրս քաջութիւն ցուցնողներուն: Յիրաւի մեծ փառք է քաջամարտիկ զինուորի մը՝ հայրենեացը համար կեանքը դնել, եւ երբ ողջ մնաց՝ արիւրեանը համար սպարապետն կամ զօրավարն վարձատրութիւն ընդունիլ. բայց անհամեմատ առաւելութեամբ մեծ եւ շքեղ եւ գեղեցիկ է այն վարձատրութիւնն որ հանձարոյ եւ ճարտարութեան ուժովն եղած կենցաղօգուտ զիւտերու եւ արուեստից պիտի տրուին՝ հասարակաց վկայութեամբ եւ անաջատ դատաւորներու ձեռքով:

Փարիզու համաշխարհական հանդէսը, կամ քէ մէկ բառով ըսենք՝ Արուեստահանդէսը, պիտի բացուի մայիսի տասնընիկին. ըսել է քէ աշխարհիս ամեն ճարտարութեանց գլխաւորները մէկտեղ պիտի գան ու իրարու հետ պիտի համեմատուին: Մենք ալ այն հոյակապ արուեստից

տաճարին ահագին ընդարձակութեանը մէջ պտըտելով՝ անոր մէջի հրաշալեացը վրայ խօսելէն առաջ, զենեք հոս՝ շէնքին դրսի տեսքին հետ՝ այսպիսի հանդէսներու սկզբնաւորութեան եւ յառաջանալուն համառօտ պատմութիւնը:

Արուեստից եւ ճարտարութեան պտուղները մէկտեղ բերելով իրարու համեմատելը Գաղղիոյ մէջ սկսած է 1798ին, Ֆռանսուա տը-Նեօշարոյ անունով քաղաքագետ ոստիկանին առաջարկութեամբ, կամ քէ ինչպէս ուրիշները կըսեն՝ մարգիզ Տ'Ալէզ անունով արուեստասէր ազնուականը մտածեր ու նոյն ոստիկանին առաջարկեր էր անկեց տարի մը առաջ: Այն հանդէսն եղաւ Փարիզու մօտ Սեն-Քլու ըսուած գեղին քաղաւորական պալատին մէջ, բայց Գաղղիոյ մեծ խովութեան ատեններն ըլլալով՝ ոչ հարուստ էր եւ ոչ անուանի: Ուստի առաջին արուեստահանդէս սեպտեմբար 1798ին եղածը Արեւի Դաշտին մէջ. հանդիսագիրքն էին 110 հօգի, եւ վարձատրութեան համար բաժնուած մետաղները կամ մրցանակները 26 հատ:

Հետաքրքրական գիտելիք մըն է այսպիսի օգտակար սովորութեան մը հետ զննտէ ինչ աստիճանով առաջ երբաւն ու ծաղկիլը, ինչպէս որ հետագայ ցուցակէն ալ կ'երևնայ:

Հանդէս Ա., 1798, հանդիսադիրք	110, մրցանակք	26.
— Բ., 1801, —	220, —	69.